

JEDAN POKUŠAJ KLASIFIKACIJE TEORIJSKIH RAZMATRANJA NACIONALNOG IDENTITETA

Jasna Milošević Đorđević¹

Institut za političke studije

Nužno je da složeni društveni pojmovi budu različito definisani i da se njihovom proučavanju pristupa sa stanovišta različitih naučnih disciplina. Zato ih je teško jasno definisati bez viška značenja i preklapanja sa drugim sličnim pojmovima. U ovom radu pokušali smo da klasifikujemo teorijske prikaze nacionalnog identiteta, i da razgraničimo taj pojam u odnosu na druge srodne pojmove (rasa, etnička grupa, nacija, nacionalna pripadnost, autoritarnost, patrijarhalnost).

Teorijski prikazi su klasifikovani na one koji se bave prirodom nacionalnog identiteta, i one koji navode jednu ili više dimenzija nacionalnog identiteta ključnih za njegovo određenje. Nasuprot primordijalističkom shvatanju nacionalnog identiteta koje ga opisuje kao suštinsko, duboko ukorenjeno čovekovo obeležje, stoje brojni drugi savremeni teorijski pristupi (instrumentalistički, konstruktivistički, funkcionalni) koji naglašavaju promenjivu, fluidnu, instrumentalnu funkciju nacionalnog identiteta. Ključne odrednice nacionalnog identiteta su: jezik, kultura (muzika, narodna predanja), državna obeležja (teritorija, državljanstvo), samokategorizacija, religija, skup zajedničkih osobina i vrednosti.

Ključne reči: nacionalni identitet, primordijalizam, etnička grupa, nacija

Pitanje nacija i nacionalnog identiteta zauzima značajno mesto u mnogim naučnim disciplinama: psihologiji, sociologiji, politikologiji, antropologiji. Vodeći analitičari su neposredno nakon drugog svetskog rata predviđali da će XX vek biti vek bez nacija, vek u kome će se ukinuti nacionalni identiteti i nacije, u kojima će vladati multinacionalna i multietnička društva, a svet se i politički i ekonomski globalizovati. Realnost je međutim, pokazala upravo suprotno. Multietničnost ili pannacionalizam (Toomer, 1929; Gans, 1979; Connor, 1994; Brubaker, 1996; Smit, 1998; Cornell, Hartman, 1998; Burgoyne, 2000) kao ideal XX veka, nije zaživeo u

¹ Adresa autora: mjasna@eunet.yu

realnosti van naučnih tekstova i istraživačkih radova. Jedan od skorijih pokušaja stvaranja naddržave (država koja okljuplja brojne druge države) je formiranje Evropske Unije, koja ima zajedničke institucije, monetu, i u nekim aspektima politiku. Međutim, čak ni ova uspešna politička tvorevina nije uspjela da poništi pojedinačne nacionalne identitete svake od država članica. Nacija, nacionalizam ili nacionalni identitet, bez obzira kako su definisani i šta se konkretno pod njima podrazumeva nisu prevaziđeni fenomeni. Zašto se to dešava? Šta to nacionalnom identitetu daje primat nad ostalim kolektivnim identitetima? Zašto se uporedo sa jasnim ekonomskim procesima globalizacije, dešava i suprotan proces, jačeg vezivanja pojedinaca za sopstvenu naciju? Brojne teorije iz najrazličitijih naučnih oblasti pokušavaju da odgonetnu odgovore na ova pitanja. Prilikom proučavanja pojma nacionalnog identiteta javljaju se tri ključne dileme.

DILEMA BROJ 1: DA LI JE NACIONALNI IDENTITET NAUČNI POJAM?

Dilema koja se javlja u savremenim prikazima nacije i nacionalnog identiteta jeste da li je to fenomen koji **zaslužuje naučno izučavanje**. Brubaker (Brubaker, 1996; Brubaker, Cooper, 2000) ističe da je termin nacije i nacionalnog identiteta proistekao iz političke teorije i dnevne politike i da se ne može kao takav preuzeti u sociološkim, politikološkim i psihološkim naučnim analizama. Taj fenomen postoji u svakodnevnom životu i dnevnoj politici, i ponekad predstavlja moćni mobilizator socijalnih i političkih promena. Pitanje je, međutim, da li se kao takav treba preuzeti i analizirati u nauci, jer identitet može da znači previše, premalo, ili uopšte ništa. U ovom slučaju možda bi bilo bolje koristiti druge pojmove koji bi bili manje ambiciozni, a korisniji, precizniji i konceptualno jasniji. Brojni autori ističu da je važno odrediti šta znači nacionalni identitet za pojedinca i u kakvom je odnosu prema drugim kolektivnim identitetima (Calhoun, 1994; Sollors, 1996; Billig, 1997; Medrano, Gutierrez, 2001; Archiles, Marti, 2001; Roccas, Brewer, 2002;).

U dosadašnjim analizama fenomena nacije, nacionalizma i nacionalnog identiteta preovladale su analize intenziteta, rasprostranjenosti i uticaja na aktuelnu političku scenu, dok se zapravo tačno ne zna šta oni znače. Bilo bi dobro poći od analize *značenja, strukture* nacionalnog identiteta za pojedinca, ispitivanja šta on jeste u svojoj suštini, kako ga ljudi shvataju i doživljavaju (Brubaker, 1996).

DILEMA BROJ 2: ŠTA JE TO NACIONALNI IDENTITET?

Ako prihvatimo ideju da je nacionalni identitet jedan od legitimnih naučnih pojmova, onda je prvi problem sa kojim se susreće osoba koja bi želela da se bavi njegovim ispitivanjem nemogućnost da se ovaj pojam definiše i razgraniči u odnosu na druge srodne pojmove. Kako mnogi autori pravilno primećuju na ovom planu

postoji prava konceptualna anarhija (Sigel, 2001) ili terminološki kaos (Connor, 1994). U različitim teorijama i studijama o nacionalnom pitanju postoji širok spektar pojmova i definicija. Prepliću se najrazličitija određenja i termini među kojima ćemo pomenuti samo neke: nacija, nacionalna vezanost, nacionalni identitet, nacionalizam, stav prema nacijama, etnocentrizam, patriotizam, pa i pojmovi kao što su autoritarnost i patrijarhalnost, koji su vrlo često nejasno razgraničeni.

Nacija i nacionalni identitet

Za nastanak i značenje nacije navode se razni aspekti: jezik (Kallen, 1996; Benedikt, 1998), demografska eksplozija početkom XX veka, širenje čitalačke publike (Gellner, 1997; Molnar, 1995), velika društvena pokretljivost (Ilić, Cvejić, 1997), specifični društveni karakter (Golubović i sar., 1995), religijska pripadnost (Kallen, 1996), nacionalna muzika kao jedno od osnovnih obeležja kulture (Wade, 2001). U raspravama o naciji ponekad se govori o političkim odrednicama, ponekad su odrednice objektivine (jezik, religija, poreklo), a ponekad subjektivne (mitovi, arhetipovi, potrebe, osećanja, ...). Neke od ovih odrednica ujedno predstavljaju i ključne indikatore prilikom definisanja nacionalnog identiteta. Mnogi autori naciju i nacionalni identitet diferenciraju po tome što prvu definišu objektivnim političkim dimenzijama, a drugu subjektivnim dimenzijama.

Rasna i nacionalna pripadnost

Još je Weber smatrao da se rasna pripadnost razlikuje od nacionalne po tome što je rasna stvarno zasnovana na zajedničkom poreklu, dok nacionalnu grupu čini subjektivno verovanje u zajedničko poreklo (Weber, 1922). To subjektivno verovanje u zajedničko poreklo je suštinska karakteristika, bez obzira da li je realno ili nije. Nacije predstavljaju političku dimenziju i to su uglavnom grupe koje dele zajednički jezik, običaje, sećanja, ali imaju i političku moć. Što je nacija politički moćnija to je veza između nacije i države veća.

U novijoj literaturi nacionalne grupe i rase se najčešće prećutno razlikuju po tome što rasne grupe nisu definisane sociokulturnim razlikama, nego razlikama opaženim u fenotipu (Putinja, Stref Fenar, 1997), slično Weberovoj distinkciji. Rase se razlikuju po objektivnim, a nacionalne grupe po subjektivnim karakteristikama, dok je nacija politička kategorija. Međutim, razlikovanje rasa na biološkoj osnovi (razlika u boji kože i ostalim fizičkim karakteristikama) nije danas opšte prihvaćeno (Toomer, 1929), jer je vrlo teško razdvojiti kulturološke od bioloških faktora. Zato se danas u javnosti, rasa pre shvata kao sociološka (ekonomska i politička), nego kao biološka kategorija.

Brojne su potvrde ovakvog shvatanja: sa rasnim predrasudama nismo rođeni, one se definišu i razvijaju tokom odrastanja; na rasne predrasude je moguće uticati

obrazovanjem; sem različitih fizičkih karakteristika nema potvrde o različitim intelektualnim ili nekim drugim sposobnostima među rasama; nemoguće je potpuno razdvojiti uticaj bioloških od socioloških (kulturnih, ekonomskih i drugih) faktora.

Etnička grupa i nacionalna pripadnost

Etnička grupa se najčešće poistovećuje sa manjinama u jednoj državi. Definiše se kao grupa sa zajedničkom kulturnom tradicijom i zajedničkim identitetom, a postoji kao subgrupa u većem društvu. Ovakva definicija etničke grupe dvostruko je problematična: 1) etnička grupa ne mora biti manjinska grupa u jednoj državi, 2) postoji jako puno grupa sličnih ili istih kulturnih obeležja, sa kojima se pojedinac identifikuje, a da nisu etničke.

Warner i Lunt izjednačavaju etnicitet sa ostalim socio demografskim kategorijama (Warner, Lunt, 1942; Sollors, 1996), kao što su pol, starost, klasna i religijska pripadnost. Između nacionalne i etničke pripadnosti obično stoji znak jednakosti. Tako je nacionalnost ili etnička pripadnost postala nezaobilazna “varijabla”, jedna od osnovnih demografskih karakteristika u kvantitativnim istraživanjima, a ponekad i ključni korelat socio psiholoških, socioloških ili politikoloških pojava.

Razlikovanje nacionalizma i nacionalnog identiteta

Ključno pitanje u definisanju nacionalizma je da li on predstavlja izrazit nacionalni identitet, i od njega se razlikuje samo u intenzitetu, ili su to dva različita fenomena koja se kvalitativno, a ne samo kvantitativno razlikuju (Kecmanović, 1996). Nacionalizam se obično shvata kao izrazit nacionalni identitet, dakle razlike su isključivo kvantitativne. Nacionalizam nastaje ukoliko procesom identifikacije, nacija kao grupa postane previše značajna za pojedinca, značajnija od bilo koje druge identifikacije.

Iz sažetog prikaza razgraničenja nacionalnog identiteta i drugih srodnih pojmova vidi se da je teško potpuno jasno definisanje i razdvajanje ovih fenomena. Nemoguće ih je tretirati kao matematičke ili fizičke konstante koje bi se mogle tačno, precizno i jasno definisati i razgraničiti jedna od druge. Postoji mnogo preklapanja i njih je nemoguće izbeći, zbog kompleksnosti i širine značenja svakog od njih. Pre se može zaključiti da ne postoji dobra ili loša definicija nacionalnog identiteta, već da postoje samo one koje su manje ili više primerene određenim analizama.

DILEMA BROJ 3: KAKO KLASIFIKOVATI BROJNE I VEOMA DIFUZNE TEORIJSKE KONCEPTE NACIONALNOG IDENTITETA

Nije moguće dati jedan kriterijum za klasifikaciju teorijskih koncepata nacionalnog identiteta. Izdvojicemo tri grupe teorijskih prikaza, od kojih ćemo detaljnije razmatrati prve dve.

- a) Pitanje **prirode** nacionalnog identiteta - primordijalizam vs. instrumentalizam, konstruktivizam, funkcionalizam
- b) Ključne **odrednice** u definisanju nacionalnog identiteta
- c) Povezanost **političke i ekonomske moći** sa nacionalnim identitetom²

a) Priroda nacionalnog identiteta - prinuda ili izbor (primordijalizam vs. instrumentalizam)

Jedna od ključnih dilema u razmatranju ovog fenomena je - da li se nacionalni identitet dobija rođenjem ili se stiče tokom odrastanja, pri čemu pojedinac ima mogućnost izbora. Nasuprot primordijalizmu u kome se ističe da je nacionalni identitet dat rođenjem, nepromenljiv, stoje brojni drugi pristupi (instrumentalizam, konstruktivizam). Svaki ozbiljniji prikaz nacionalnog identiteta polazi od ove dileme, čiji su ekstremi danas uglavnom prevaziđeni (Waters, 1990; Connor 1994; Banks, 1996; Putinja, Stref-Fenar, 1997; Smit, 1998; Cornell, Hartman, 1998; Oberschall, 2000; Huddy, 2001; Subotić, 2002).

Primordijalizam polazi od načela da je nacionalni identitet fiksni i trajan, nepromenljiv u toku života. On je čvrsta i osnovna, bazična ljudska kategorija, data rođenjem (Cornell, Hartman, 1998), vezuje ljude pradedovskim poreklom (Putinja, Žoslin- Fenar, 1997), obojen iracionalnim, neizrecivim osećanjima. Nacionalna osećanja nisu vezana za konkretne i racionalne činjenice, već su nezavisna od stvarnih odnosa i potreba pojedinaca.

Primordijalistički pristup je nastao nakon prvih istraživanja u SAD, vezanih za ispitivanje nacionalnog identiteta doseljenika (početkom prošlog veka). Istraživači su pratili razvoj i menjanje tj. asimilaciju nacionalnog identiteta manjinskih grupa u jednu veću zajednicu (Parsons, prema Cornell, Hartman, 1998). Izučavane su faze procesa integracije imigranata (kompeticiju, konflikt, adaptaciju i asimilaciju) (Gans, 1979). Međutim, uprkos očekivanjima istraživača, retko dolazi do njihove potpune asimilacije. Etnički identiteti se održavaju i u trećoj ili četvrtoj generaciji imigranata.

² Treća grupa teorijskih prikaza neće biti u ovom radu proučavana, obzirom da je ona u najvećoj meri predmet istraživanja politikologa i sociologa.

Upravo su ova istraživanja podstakla istraživače na specifično tumačenje nacionalnog identiteta kao nepromenjive i trajne dimenzije, kao unutrašnje osećanje pojedinca da pripada nekoj lozi. Po primordijalistima nacionalni identitet je fundamentalan iz dva razloga (Putinja, Stref- Fenar, 1997): to su fizičke, religijske i druge karakteristike koje pojedinac stiče po rođenju i koje ga suštinski određuju; to je identitet kroz koji se prenose emocije, instinkti, uspomene, na način na koji pojedinac ne može sam da bira.

Kao svako ekstremno stanovište, primordijalizam se može lako kritikovati. Osnovni nedostaci primordijalnog pristupa su:

- Ima slučajeve da pojedinci imaju dvojni identitet, tj. navode dva ili čak i više nacionalnih identiteta. Neko kome je majka polu Poljakinja polu Grkinja, a otac Velšanin, može se identifikovati kao Grk među prijateljima, kao Poljak na poslu, a da se na popisu izjašnjava kao Velšanin (Waters, 1990).
- Nacionalni identitet nije za svakoga najbitnija, najvažnija i presudna dimenzija, neko će ga možda i poricati, i deklarirati se kao stanovnik planete zemlje, kao pripadnik ljudske rase. Poreklo i pripadanje nekoj lozi, nije uvek i za svakoga ključno osećanje.
- Nacionalni identitet izgrađuje se i menja u toku života, i zavisn je od šire društvene situacije.
- Nisu retki ni slučajevi u kojima dolazi do menjanja nacionalnog identiteta u toku života (čovjek koji je poreklom Srbin ili je rođen u Srbiji posle dužeg boravka napr. u SAD počinje da se deklariše kao Amerikanac). Neki autori (Waters, 1990) navode da se identitet menja ponekad u toku života kao rezultat promjenjenih životnih okolnosti i odrastanja (»switching ethnicities«).
- Iza iskaza o nacionalnom identitetu (Srbin, Crnogorac, Hrvat, Englez,) stoji čitav spektar najrazličitijih značenja.

Kao reakcija na primordijalizam javlja se čitav niz teorijskih koncepata koji predstavljaju suprotnost ovom tumačenju nacionalnog identiteta. Pomenućemo četiri takva pristupa: instrumentalistički, konstruktivistički, situacionistički i funkcionalan.

Po **instrumentalističkom** shvatanju nacionalni identitet je promenljiv, fluidan i vezan za posebne okolnosti. Ljudi će naglašavati nacionalnu pripadnost isključivo u situacijama u kojima im to može doneti neku korist. Nacionalna identifikacija nije fiksna i nepromenjiva, već je promenjiva i fluidna. Sa promenom situacije menjaće se i identifikacija pojedinca, ili će se bar promeniti njen intenzitet. Nacionalne grupe su interesne, veštački održavane i stvorene isključivo iz pragmatičnih razloga.

Ipak, ovaj teorijski koncept ne isključuje iracionalnu i emotivnu komponentu nacionalnog identiteta. U situacijama međugrupnih konflikta dolazi do preplitanja i kombinovanja interesnih i afektivnih procesa kod pripadnika grupa. Zato nacionalni konflikti i jesu dugotrajni i teško se prevazilaze, jer su isprepletani racionalni interesi i afektivne veze. Postoji racionalna osnova, ali i zamršene iracionalne i primordijalne emocije. Iz toga proizlazi i dvostruka funkcionalnost nacionalnog identiteta (Smit, 1998): ekonomsko, teritorijalno, politička funkcionalnost- koja državi obezbeđuje resurse, teritoriju i radnu snagu i koja se oslanja na racionalne

proces, i intimna unutrašnja funkcionalnost koja pojedincu obezbeđuje samodefinisanje, samopoštovanje, i percepciju sebe i drugih.

Teškoće u objašnjavanju fenomena nacionalnog identiteta koje se ne mogu prevazići ovim pristupom su:

- Nacionalni identitet je postavljen van individue, a ipak ponekad predstavlja duboku, suštinsku karakteristiku nekih ljudi;
- Za mnoge pojedince i društva u celini nacionalni identitet može biti snažan mobilizujući faktor, što se ne može objasniti ukoliko se prihvati samo njegova instrumentalna funkcija;

Kompromis u tumačenju suprotnih koncepcija je moguć jedino ukoliko se one ne shvataju dihotomno, nego kao kontinuum na čijem jednom kraju je primordijalistički ekstrem, datosti i nepromenljivosti nacionalnog identiteta (Horowitz, 2000). Na drugom kraju tog kontinuumu je instrumentalistički ekstrem, promenljivosti i fluidnosti nacionalnog identiteta (*«birth – choice continuum»*). Savremena istraživanja nacionalnog identiteta nemaju u osnovi jednu teoriju, niti zastupaju jednu od ove dve krajnosti. Mahom su bazirana na kritikama primordijalističkog pristupa, na naglašavanju dinamičkih i relacionih odnosa među nacionalnim grupama.

Mnogi noviji pristupi kombinuju pojedine aspekte instrumentalističkog i primordijalističkog objašnjenja nacionalnog identiteta. Jedan od njih je i **konstruktivistički pristup** (Cornell, Hartman, 1998). Nacionalni identitet se izgrađuje, konstruiše tokom života i stvar je izbora pojedinca, ali ponekad je predstavljen dubokim neizrecivim i nepromenljivim vezama. Nacionalni identitet ima dve bitne dimenzije, čiji intenzitet varira kod pojedinaca. *Obuhvatnost* varira od veoma jake (određuje socijalni život pojedinca) do veoma slabe (ne određuje u velikoj meri socijalni život pojedinca). Druga dimenzija je *dodeljivanje* nacionalnog identiteta od strane drugih. Sama činjenica da nas drugi vide kao pripadnika određene nacionalne grupe je veoma važna. Nacionalni identitet se ne formira u socijalnom vakumu, on se izgrađuje u stalnoj interakciji pojedinca sa okolinom i predstavlja konstrukciju obuhvatnosti i dodeljivanja.

Još jedan teorijski pristup koji predstavlja suprotnost primordijalističkom je **situacionistički pristup**. On naglašava društveni značaj za definisanje i intenzitet nacionalnog identiteta. Postoje određene društvene okolnosti koje potenciraju razvijanje nacionalnog identiteta kod svakog pojedinca. U osiromašenoj, političkoj i ekonomskoj izolaciji Srbije tokom protekle decenije, nalaze se najčešće najvažniji i najmoćniji razlozi za jačanje nacionalnog identiteta i njegovo prerastanje u nacionalizam.

U grupu teorijskih pristupa koji predstavljaju antipod primordijalističkom pristupu su i oni koji naglašavaju **funkcionalnost nacionalnog identiteta**. Jaka vezanost za sopstvenu naciju se najčešće shvata kao rigidna i negativna, uprošćena i netačna percepcija, posledica konformizma (Vasović, 1996). Kada nacionalni identitet previše ojača toliko da preplavi druge identitete i ukine razlike između individua unutar grupa možemo govoriti o ekstremnom nacionalizmu koji je negativan (Devereux, 1990). Ukidanje individualnih razlika i poricanje vlastitog

identiteta zarad nacije, pogubno je i za pojedinca i za društvo u celini, i nema pozitivnu funkciju. Međutim, nacionalni identitet može biti i funkcionalan za pojedinca, ukoliko mu se ne pridaje prevelika važnost i ukoliko ne ugrožava ostale identitete (Calhoun, 1994).

Ponekad se govoreći o nacionalnom identitetu govori najpre o potrebama da se pripada grupi (Medrano, Gutierrez, 2001; Triandafyllidou, 1998). Horowitz smatra da je nacionalni identitet jak i izaziva snažne konflikte, zato što je njegovoj suštini jaka čovekova potreba za bliskošću i emocionalnom podrškom (Horowitz, 2000). Takvi identiteti imaju različite uloge. Suština jednih je razlikovanje (sebe od pripadnika drugih grupa), a drugih sličnost (sa pripadnicima iste grupe) koje čoveku daje osećaj pripadanja (Wade, 2001). Izgleda kao da su potrebe ambivalentne, jer se s jedne strane traži bliskost sa ljudima koji pripadaju istoj grupi, dok se s druge strane pripadnici ostalih grupa suprotstavljaju sopstvenoj.

Osnovne funkcije nacionalnog identiteta su:

- Politička funkcija: postavlja granice među grupama, ukazuje na zajedničke interese i poništavanje individualnih razlika, omogućava kontrolu
- Jača self individue: u slučajevima nedovoljno jakih drugih identiteta pojedinaca i neostvarenog razvoja (Hrnjica, 1996).
- Zadovoljava bazičnu ljudsku potrebu da se pripada grupi (Horowitz, 2000).

Sva navedena teorijska određenja analiziraju prirodu, razvoj i promenljivost nacionalnog identiteta. U brojnim drugim teorijskim pristupima govori se o jednom, najbitnijem aspektu nacionalnog identiteta. Ti aspekti najčešće su kognitivne ili emotivne prirode, i uzimaju se kao njegova ključna određenja. To ne znači da se takve teorije ne mogu smestiti na kontinuum primordijalizam/ instrumentalizam. One samo naglašavaju posebne aspekte koji mogu biti važni za određenje nacionalnog identiteta.

b) Odrednice nacionalnog identiteta

Brojni teorijski pristupi prilikom definisanja nacionalnog identiteta uzimaju jedan indikator, odrednicu ili marker kao okosnicu suštinsko određenje (Hannerz, 1976). Koji su to indikatori:

Objektivni- subjektivni

Neki teorijski pristupi naglašavaju objektivni, a neki subjektivni aspekt nacionalnog identiteta. Tako Smit pravi razliku između *zapadnog i nezapadnog modela* nacije i nacionalnog identiteta (Smit, 1998). Ova dva koncepta donekle odgovaraju dualizmu primordijalizam/ instrumentalizam. Pod zapadnim shvatanjem se podrazumeva definisanje nacije po teritorijalnom principu, koji uključuje

postojanje političke zajednice, zajedničkih političkih institucija, i jednakost svih građana. Dakle, teritorija i formalno državljanstvo određuje nacionalnu pripadnost i samim tim i nacionalni identitet. Nezapadno shvatanje nacije, primarnost daje subjektivnim osećanjima vezanosti za lozu i pradedove. Nacija se shvata kao kolektivni identitet koji se prenosi kroz mitove, arhetipove, zajedničku istoriju, kulturu i jezik. Objektivne definicije nastoje da u objektivnim društvenim i istorijskim kategorijama pronađu određenja nacije (jezik, državnost, religijska pripadnost, ...). Subjektivne definicije nacije insistiraju na individualno i kolektivno psihološkoj dimenziji nacionalnog identiteta (Tadić, 1999).

Benedikt Anderson (Benedikt, 1998) u maternjem jeziku vidi inheretno i suštinsko obeležje nacionalnog identiteta. Jezici su ukorenjeni dublje od bilo čega drugog u današnjem društvu, i predstavljaju okosnicu nacionalnih identiteta. Pri tom je za nacionalni identitet važan lokalni dijalekt i način govora, mnogo više od nacionalnog jezika. Posmatrajući treću generaciju imigranata (u SAD) koji su prestali da koriste i razumeju svoj maternji jezik, a ipak im je nacionalni identitet veoma važan, postavlja se pitanje šta pored maternjeg jezika predstavlja okosnicu identiteta (Nahirny, Fishman, 1965). Benedikt odgovor traži u subjektivnom zamišljanju da je nacija zajednica. Zamišljanju, zato što mnogi pripadnici nacije nikada neće upoznati ostale članove te nacije. Ipak, on veruje u njihovu neprestanu prisutnost, bliskost i izvesno zajedničko delovanje za opšte dobro.

Po nekim autorima nacionalni identitet može biti definisan kontinuumom koji polazi od vidljivih do nevidljivih indikatora (Horowitz, 2000). Vidljivi indikatori su znaci dati rođenjem i vidljivi golim okom kao što su: visina, fizionomija, boja kože..... i bihevioralni pokazatelji: oblačenje, spoljašnji izgled. Nevidljivi indikatori proizlaze iz jezika i kulture: akcenat, gramatika, imena, rečnik. Što su indikatori vidljiviji to su pouzdaniji i teže promenjivi. Drugi autori nabrajaju druge indikatore (Tadić, 1999): postojanje države, zajedničkog istorijskog razvoja, religije, jezika, duhovne i materijalne kulture u celini za obeležja etničke zajednice. Od svih navedenih obeležja religija je najčešće određenje nacije (Seul, 1999), mada se ovo određenje u savremenom svetu pokazalo nedovoljno distinktivno.

Kecmanović (Kecmanović, 1996) govori o kulturnom i političkom aspektu u definisanju nacije i nacionalnosti. Definicije koje u sebi sadrže kulturne apsekte govore o zajedničkom jeziku, običajima, istoriji, religiji i drugim obeležjima kulture kao osnovnim aspektima nacije ili nacionalnosti. U političkim definicijama istog pojma akcenat se stavlja na teritoriju i druga državna obeležja nacije.

Waters navodi četiri ključna faktora za nacionalno opredeljenje Amerikanaca (Waters, 1990). To su znanje o poreklu, prezime, fizički izgled, pozicioniranost grupe. Šiber govori o tome da je nacija subjektivno, psihološko stanje (Šiber, 1988). Ona nije samo subjektivni fenomen, ali u suštini predstavlja osećanje pripadnosti, zajedništva i sistem vrednosti prema sopstvenoj grupi. Dakle, primat se u ovoj definiciji daje subjektivnim fenomenima. Hrnjica razlikuje nacionalni identitet kao socijalni i kao psihološki fenomen (Hrnjica, 1996). U zavisnosti koji je aspekt dominantan zavisice i definicija nacionalnog identiteta.

Očigledno je nemoguće generalizovati odrednice nacionalnog identiteta koje bi važile u svim okolnostima i za sve nacije, već ih treba analizirati uvek u socijalnom, političkom, ekonomskom i istorijskom kontekstu (Steinberg, 1989; Hannerz, 1996).

Kategorizacija

Percepcija individue od strane drugih ljudi je bitna odrednica nacionalnog identiteta u pristupu antropologa Barta (Bart, 1997). On naglašava značaj povlačenja *granica i interakciju* među etničkim grupama. Razlikovanje »nas« od »njih« dovodi do učvršćivanja nacionalnog identiteta, koji ne nastaje u izolaciji niti je nepromenljiv u toku života, već je naprotiv u stalnom procesu menjanja, kroz interakciju i povlačenje granice prema drugim grupama. Interakcija ne vodi asimilaciji etničkih grupa, već još oštrijem razvijanju nacionalnog identiteta. Bart nacionalni identitet vidi kao bitnu odrednicu nacije. Po njemu je najvažnija karakteristika nacije postojanje »skupa članova koji sami sebe identifikuju, a i u očima drugih bivaju identifikovani, kao kategorija koju je moguće razlikovati od ostalih kategorija istoga reda« (Bart, 1997, str 216). Dakle, za nacionalni identitet je bitna kako subjektivna identifikacija pojedinaca sa određenom grupom, tako i identifikovanje date grupe od strane ne članova.

Nijedan autor neće poreći značaj interakcije za formiranje nacionalnog identiteta, ali je samo za neke autore to suštinska karakteristika (Triandafyllidou, 1998). Nacionalni identitet će se formirati samo u prisustvu i kontrastu prema drugim nacijama, i u stalnom redefinisanju u zavisnosti od odnosa prema drugim grupama. Kada znamo ko smo, delom to znamo i zbog toga što znamo šta nismo! Pripadnici svake nacije imaju drugu značajnu naciju u odnosu na koju formiraju svoj nacionalni identitet (naprimer Grci prema Makedoncima po Triandafyllidou, 1998).

Procesi kategorizacije se navode i u teoriji socijalnih identifikacija (Hogg, Abrams, 1988). Po ovoj teoriji nacionalni identitet je oblik grupnih identifikacija. Proces kategorizacije sebe i drugih je osnov za nastanak svih socijalnih identifikacija, koje su ključne za određenje svakog čoveka. Subjektivnim svrstavanjem pojedinca u određene grupe, kao i percepcija te grupe od strane drugih ljudi, čini suštinu kolektivnih identiteta. Nacionalni identitet jeste jedna kategorija za razvrstavanje ljudi i za svrstavanje pojedinca u date kategorije (Devereux, 1975), jedna forma grupnog pripadanja (Kecmanović, 1996).

Klasa

Postoji čitava grupa objašnjenja nacionalne pripadnosti, koje nacionalne konflikte svode na klasne, ekonomske i političke konflikte (Steinberg, 1981; Hannerz, 1996; Gelner, 1997; Putinja, Stref- Fenar, 1997; Horowitz, 2000). Po ovim autorima nacija je lažni fenomen savremenog sveta, kojim se objašnjavaju već definisane nejednakosti među grupama usled klasnih razlika.

Gelner (Gelner, 1997), polazi sa pozicija antiprimordijalizma, smatrajući da nacionalna pripadnost nije nikakva datost. Nacionalna pripadnost nije prirodan, već retrogradan oblik klasifikacije ljudi i nema nikakvu objektivnu zasnovanost. Posedovanje nacionalnosti nije inherentni ljudski atribut, iako na prvi pogled izgleda kao da to jeste suštinska ljudska kategorija. Po Gelneru obrazovanje je ključna odrednica čoveka, i njegova daleko najdragocenija investicija. Za savremenog

čoveka je od središnjeg, centralnog značaja pismenost, a ne pripadnost naciji. Nacionalnu pripadnost izjednačava sa klasnom, jer je nacija u savremenom svetu postala klasa.

I drugi autori u klasnim, socijalnim razlikama vide uzrok nacionalne i kulturne različitosti (Steinberg, 1981; Hannerz, 1976). Biološka objašnjenja nacionalnih razlika zamenjena su kulturološkim objašnjenjima. Steinberg navodi brojne argumente po kojima se kulturološke razlike mogu svesti na socijalne i klasne razlike. Kultura i vrednosti u datoj kulturi u velikoj meri su zavisne od bogatstva jednog društva. Nije realno očekivati da će siromašne grupe usvajati visoke standarde i vrednosti u međusobnim odnosima, već će izgraditi vrednosti koje su primerene uslovima u kojima žive i njihovim šansama u životu. Znači nacionalne razlike u svojoj suštini su kulturne razlike, koje se dalje mogu svesti na klasne. Mit o nacionalnim razlikama jeste tvorevina savremenog sveta, u cilju opravdanja klasnih i socijalnih razlika i zadržavanja postojećeg poretka.

Psihološke karakteristike nacionalnog identiteta

Među istraživačima odavno postoji interesovanje za povezivanje određenih tipova ličnosti, socijalnih stavova i ponašanja. Istraživači često pokušavaju da odgovore na pitanje koji tip ličnosti prihvata određene ideologije i podložniji je socijalnom pritisku, kakve okolnosti utiču na ljude da lakše prihvate određene ideologije (Kecmanović, 1996), kako stres i pretnja utiču na intenzitet nacionalnog identiteta (Roccas, Brewer, 2002).

U psihološkim pristupima, prilikom opisivanja nacije i nacionalne pripadnosti polazi se od skupa određenih psiholoških osobina, stavova ili sistema vrednosti koji su karakteristični za pripadnike date grupe (Golubović i sar., 1995). Vrlo se često skup psiholoških osobina karakterističnih za jednu naciju (Nahirny, Fishman, 1965) navodi kao važan element identiteta. U ovakvoj vrsti analize se dolazi do tipa ličnosti karakterističnog za određenu naciju (*«ethnic personality»*) i do specifičnog oblika ponašanja za tu naciju (Devereux, 1975). Navode se konkretne osobine ličnosti (lažljivi, hrabri, pametni, ponosni,) specifične za naciju, i opisuje se prototip odnosno tipični predstavnik.

Waters (Waters, 1990) u opsežnom kvalitativnom istraživanju značenja nacionalnog identiteta nalazi da on nije prazna kategorija za ispitanike, već je ispunjen značenjem. Značenje je dvojako: kulturno upražnjavanje nacionalnog identiteta (jezik, običaji u ishrani, na svadbama i sahranama) i socijalno psihološke osobine pripadnika određene nacije. Dakle, u laičkim teorijama rasprostranjena je stereotipna percepcija osobina pripadnika sopstvene i drugih nacija (Leyens et al., 1994). Većina pripadnika jedne nacije ima veoma snažne ideje o tipičnim karakteristikama i oblicima ponašanja pojedinih etničkih grupa. Ideje se crpe iz medijske predstave o pojedinim etničkim grupama i iz ličnog iskustva.

Psihološki pristupi omogućavaju predikciju ponašanja. Ukoliko znamo nečiju nacionalnu pripadnost, možemo predvideti kako se ta osoba ponaša i koje osobine poseduje (obzirom da imamo generalizovanu sliku tipičnog predstavnika te etničke zajednice).

Emocionalne komponente

Nacionalni identitet i predrasude nisu čisto racionalne, već emotivno zasićene (Leyens, 2000; Vasović, 1996). Primordijalizam naglašava upravo taj neizrecivi, duboko ukorenjen sentiment (kao i Smit koji govori o mitovima, simbolima, kolektivnim sudbinama), drugi pominju nostalgičnu odanost (Gans, 1979), iracionalnost (Kecmanović, 1996), osećanje zajedničke pripadnosti i bliskost (Tadić, 1999). Za neke teorijske pristupe to je glavna odrednica koja naciju razlikuje od klase (Sollors, 1996), ili je čini specifičnom u odnosu na druge kolektivne identitete (Scheff, 1994; Ross, 2001). Upravo je ta afektivna zasićenost uzrok velike pokretačke moći nacionalnog identiteta. Ponos ili stid zbog pripadnosti jednoj naciji je čest aspekt nacionalnog identiteta i društven pokretač.

Sličnosti u navedenim teorijskim određenjima

Teorijski pristupi imaju uprkos šarolikosti i različitosti i izvesne sličnosti (Sigel, 2001). Sličnosti su u shvatanju da je nacionalni identitet:

- 1) Dinamička dimenzija, koja se stalno konstruiše i menja
- 2) Ne nastaje u izolaciji, nego u međuodnosu i interakciji sa drugim nacijama.
- 3) Ukazuje ne samo na sličnosti pripadnika jedne grupe, nego i na njihovu različitost u odnosu na druge.
- 4) Jedan od mnogobrojnih kolektivnih identiteta u savremenom društvu. Od individue i društva zavisi koliki će biti njegov značaj za pojedinca.
- 5) Ne može se svesti na jednu odrednicu, već je zavisna od konteksta

Sporne tačke

- 1) Da li je nacionalni identitet legitiman naučni pojam ili treba pristupiti njegovom redefinisaju?
- 2) Da li nacionalnim identitetom preovlađuju objektivne ili subjektivne odrednice?
- 3) Da li je prilikom određenja važnije definisati kognitivne, emotivne odrednice, ili potrebe koje dovode do nacionalnog identiteta?
- 4) Da li se nacionalni identitet može svesti na klasni i politički fenomen (kojom se u savremenom svetu racionalizuju konflikti interesa)?
- 5) Da li je nacionalni identitet dat rođenjem, ili je stečen u toku života socijalizacijom pojedinca u etnički podeljenom svetu?

ZAKLJUČAK

Jedna od osnovnih pretpostavki tradicionalne socijalne psihologije jeste da se određeni pojmovi i pojave mogu definitivno i tačno opisati. Ukoliko se to primeni na nacionalni identitet ignorisaće se nekonzistentnost ljudskog ponašanja, njegova zavisnost od brojnih socijalnih faktora, a pojedinac će se shvatati kao jedna koherentna celina, manje ili više nezavisna od drugih faktora.

Izgleda da se ne može prihvatiti jedno tačno definisano određenje nacionalnog identiteta. Definicije zavise od konteksta i naučne discipline koja pokušava da objasni fenomen. Različiti pristupi ne bi trebalo da se tretiraju alternativno, već komplementarno, da se razmatraju kao tačke na nekom kontinuumu. Da li će dominantno određenje nacionalnog identiteta biti rođenje ili državljanstvo, pripadnost lozi i emotivna vezanost za nju ili vezanost iz koristi i interesa, prinuda ili izbor, zavisi od brojnih faktora različitih u različitim situacijama i vremenskim periodima.

LITERATURA

- Archiles, F., Marti M. (2001). Ethnicity, region and nation: Valencian identity and the Spanish nation- state. *Ethnic and Racial Studies*, **24**, 779-797.
- Banks, M. (1996). *Ethnicity: Anthropological Constructions*. London & New York, Routledge.
- Bart F. (1997). Etničke grupe i njihove granice. U F. Putinja, Ž. Stref-Fenar (Ed.) *Teorije o etnicitetu*. Beograd, Biblioteka XX vek.
- Benedikt, A. (1998). *Nacija: zamišljena zajednica*. Beograd, Biblioteka Episteme Plato.
- Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. London, Sage Publications.
- Brubaker, R. (1996). *Nationalism Reframed*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Brubaker, R., Cooper, F. (2000). Beyond "Identity". *Theory and Society*, **29**, 1 – 47.
- Burgoyne, R. (2000). Ethnic Nationalism and Globalization. *Rethinking History*, **4:2**, 157- 164.
- Calhoun C. (1994). Nationalism and Sivil Society: Democracy, Diversity and Self-Determination. U C. Calhoun (Ed.) *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford, Blackwell.
- Connor, W. (1994). *Ethnonationalism, The quest for understanding*. Princeton, Princeton University Press.
- Cornel S., Hartmann D. (1998). *Ethnicity and Race, Making Identities in a Changing World*. London, Sage Publications.

- Devereux, G. (1990). *Komplementaristička etnopsiho analiza*. Zagreb, August Cesarec.
- Devereux, G. (1975). Ethnic Identity: Its Logical Foundations and its Disfunctions. U W. Sollors (Ed.) *Theories of Ethnicity*. New York, New York University Press.
- Gans, H. (1979). Symbolic Ethnicity: The Future of Ethnic Groups and Cultures in America. U W. Sollors (Ed.) *Theories of Ethnicity*. New York, New York University Press.
- Gelner, E. (1997). *Nacije i nacionalizam*. Novi Sad, Matica Srpska.
- Golubović, Z. i sar. (1995). *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Hannerz, U. (1996). Some Comments on the Anthropology of Ethnicity in the United States. U W. Sollors (Ed.) *Theories of Ethnicity*. New York, New York University Press.
- Hogg, M., Abrams, D. (1988). *Social Identifications*. London and New York, Routledge.
- Horowitz, D. (2000). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkley, University of California Press.
- Hrnjica, S. (1995). O nacionalnom identitetu. *Dijalog*, **1-2**, 66-72.
- Huddy, L. (2001). From Social to Political Identity: A Critical Examination of Social Identity Theory. *Political Psychology*, **22**, 127- 156.
- Ilić, V., Cvejić, S. (1997). *Nacionalizam u Vojvodini*. Novi Sad, Matica srpska.
- Kallen, H. (1915). Democracy versus the melting pot: A study of American Nationality. U W. Sollors (Ed.) *Theories of Ethnicity*. New York, New York University Press.
- Kecmanović, D. (1996). *The Mass Psychology of Nationalism*. New York & London, Plenum Press.
- Leyens, J. et al. (1994). *Stereotypes and Social Cognition*. London, Sage Publication.
- Leyens, J. et al. (2000). The Emotioanl Side of Prejudice: The Attribution of Secondary Emotions to Ingroups and Outgroups. *Personality and Social Psychology Review*, **4**, 186-197.
- Medrano, J., Gutierrez, P. (2001). Nested identities: national and European identitites in Spain. *Ethnic and Racial Studies*, **24**, 753- 778.
- Molnar, A. (1997). *Narod, nacija, rasa (Istorijska izvorišta nacionalizma u Evropi)*. Beograd, Beogradski krug i AKAPIT.
- Nahirny, V., Fishman, J. (1965). American Immigrant Groups: Ethnic Identification and the Problem of Generations. U W. Sollors (Ed.) *Theories of Ethnicity*. New York, New York University Press.
- Oberschall, A. (2000). The Manipulation of Ethnicity: from Ethnic Cooperation to Violence and War in Yugoslavia. *Ethnic and Racial Studies*, **23**, 982 – 1001.
- Putinja F., Stref-Fenar Ž. (1997). *Teorije o etnicitetu*. Beograd, Biblioteka XX vek.

- Rocass, S., Brewer, M. (2002). Social Identity Complexity. *Personality and Social Psychology Review*, **6**, 88-106.
- Scheff T. (1994). Emotions and Identity: A Theory of Ethnic Nationalism. U C. Calhoun (Ed.) *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford, Blackwell.
- Seul, J. (1999). "Ours is the Way of God": Religion, Identity, and Intergroup Conflict. *Journal of Peace Research*, **36**, 553-569.
- Sigel, R. (2001). An Introduction to the Symposium on Social Identity. *Political Psychology*, **22**, 111- 114.
- Sollors, W. (1996). *Theories of Ethnicity*. New York, New York University Press.
- Smit, A. (1998). *Nacionalni identitet*. Beograd, Biblioteka XX vek.
- Steinberg, S. (1981). *The Ethnic Myth*. Boston, Beacon Press.
- Subitić, D. (2002). Dva obrasca nacionalnog i državnog identiteta- tradicionalni, organski i moderni liberalni u političkoj kulturi Srbije. *Politička revija*, **1**, 9-25.
- Tadić, B (1999). *Etničke zajednice i međuetnički sukobi*. Podgorica, CID Podgorica.
- Toomer, J. (1929). Race problems and Modern Society. U W. Sollors (Ed.) *Theories of Ethnicity*. New York, New York University Press.
- Triandafyllidou, A. (1998). National identity and the "other". *Ethnic and Racial Studies*, **21**, 593-612.
- Vasović, M., Kuzmanović, B. (1996). Nacionalna identifikacija i nacionalistički stavovi. *Dijalog*, **1-2**, 73-78.
- Šiber, I. (1988). *Psihološki aspekti međunacionalnih odnosa*. Zagreb, Biblioteka "kulturnog radnika".
- Wade, P. (2001). Racial identity and nationalism: a theoretical view from Latin America. *Ethnic and Racial Studies*, **24**, 845-865.
- Warner, L., Lunt, P. (1942). Ethnicity. U W. Sollors (Ed.) *Theories of Ethnicity*. New York, New York University Press.
- Waters, M. (1990). *Ethnic Options*. Berkley, University of California Press.
- Weber, M. (1922). Ethnic Groups. U W. Sollors (Ed.) *Theories of Ethnicity*. New York, New York University Press.

ABSTRACT

AN ATTEMPT OF CLASSIFICATION OF THEORETICAL APPROACHES TO NATIONAL IDENTITY

Jasna Milošević Đorđević

It is compulsory that complex social concepts should be defined in different ways and approached from the perspective of different science disciplines. Therefore, it is difficult to precisely define them without overlapping of meaning with other similar concepts. This paper has made an attempt towards theoretical classification of the national identity and differentiate that concept in comparison to the other related concepts (race, ethnic group, nation, national background, authoritativeness, patriarchy).

Theoretical assessments are classified into two groups: ones that are dealing with nature of national identity and others that are stating one or more dimensions of national identity, crucial for its determination. On the contrary to the primordialistic concept of national identity, describing it as a fundamental, deeply rooted human feature, there are many numerous contemporary theoretical approaches (instrumentalist, constructivist, functionalistic), emphasizing changeable, fluid, instrumentalist function of the national identity. Fundamental determinants of national identity are: language, culture (music, traditional myths), state symbols (territory, citizenship), self-categorization, religion, set of personal characteristics and values.